

Неля ЧОРНА

ОЦІНКА ТЕНДЕНЦІЙ І НАСЛІДКІВ ВСТУПУ УКРАЇНИ В СОТ ДЛЯ АГРОПРОДОВОЛЬНОГО СЕКТОРА

Узагальнено тенденції та наслідки вступу України в Світову організацію торгівлі для агропродовольчого сектора. Доведено, що повна реалізація можливостей, які надасть участь в цій організації, і мінімізація негативного впливу можливі лише за реалізації довгострокової соціально-економічної стратегії. Визначено напрями державної політики, які здатні знизити ризики, нейтралізувати можливі негативні наслідки і прискорити реалізацію переваг від лібералізації торговельних режимів.

Глобалізація сучасного суспільства вимагає від кожної країни активної участі в світовому економічному просторі. Тому формування зовнішньоекономічної політики держави повинно відповідати багатостороннім правилам, які застосовуються в рамках членства у Світовій організації торгівлі (СОТ).

Україна стала 152-ю країною, яка приєдналась до Світової організації торгівлі. Однак, як стверджують експерти, усі позитиви від членства у світовому торговельному співтоваристві будуть відчутні не одразу. Спочатку доведеться пройти непростий шлях адаптації. Вступ до СОТ у різній мірі позначиться на товарних ринках залежно від конкурентоспроможності національних виробників, досягнутої домовленості про рівень захисту ринків, рівня державної підтримки та її ефективності тощо. Явними наслідками вступу України в СОТ стануть полегшення доступу нерезидентів на внутрішній ринок та українських товаровиробників на ринки інших країн. Як це позначиться на товарних ринках країни, залежить від конкурентоспроможності національних виробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про широку зацікавленість вчених економістів проблематикою в агропродовольчому секторі України після вступу її до Світової організації торгівлі. Аргументовано переваги та недоліки, які будуть мати місце в нашій державі в результаті такого приєднання у працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема О. Бородіної, В. Волеса, Г. Волеса, Ю. Губені, Б. Губського, Д. Дайнена, О. Могильного, Т. Осташко, П. Саблука, В. Черевка, В. Юрчишина та інших. Однак питання щодо балансу позитивних і негативних чинників, які отримає агропродовольчий сектор України після вступу до СОТ, залишаються у науковому середовищі неоднозначними, дискусійними та відкритими.

Метою наукового дослідження є виявлення і оцінка позитивних і негативних чинників для агропродовольчого сектору України від членства у СОТ, що дасть можливість не тільки спрогнозувати наслідки, але і розробити пропозиції з мінімізації негативних впливів.

© Неля Чорна, 2008.

Необхідність інтеграції українського АПК у світові агропродовольчі ринки не викликає заперечень. Основні мотиви щодо необхідності вступу України до СОТ проаналізовані, зокрема, в роботі академіка П. Т. Саблука [5]. Розроблені також проблеми, пов'язані з розрахунками розмірів внутрішньої підтримки сільського господарства і зобов'язань по її скороченню згідно з умовами СОТ [2].

Аналіз впливу впровадження умов СОТ на агропродовольчий сектор варто побудувати на основі: норм і правил СОТ, що регулюють торгівлю сільськогосподарськими і продовольчими товарами; аналізу наслідків членства у СОТ для сільського господарства, агропродовольчих ринків.

Міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією в рамках СОТ регулюється єдиною для всіх членів СОТ Угодою про сільське господарство, якою передбачено переведення всіх нетарифних бар'єрів (крім санітарних і фітосанітарних) щодо імпорту сільськогосподарської продукції в тарифи та визначення їх верхньої межі; поступове зниження імпорتنих тарифів; скорочення внутрішніх та експортних субсидій для сільськогосподарської продукції.

Світова організація торгівлі реалізує принцип справедливої конкуренції на ринках сільськогосподарської продукції, як внутрішніх, так і зовнішніх. Відповідно до цього принципу заходи державної підтримки сільського господарства, які мають найбільший протекціоністський і стимулюючий вплив на виробництво сільгосппродукції, а також заходи, спрямовані на захист внутрішнього агропродовольчого ринку, мають скорочуватись. Адже вважається, що вони впливають негативним чином на ринок, тобто на обсяги виробництва і ціни.

Всі заходи щодо державної підтримки сільського господарства умовно поділені на три групи (розкладені по різнокольорових скриньках): «зеленій», «блакитній» і «жовтій».

До «зеленої скриньки» належать заходи, які не скеровані на підтримку обсягів виробництва та цін виробників, а отже не порушують принципи справедливої конкуренції. Це витрати на наукові дослідження, підготовку кадрів, інформаційно-консультаційне обслуговування; ветеринарні і фітосанітарні заходи, контроль безпеки продуктів харчування; розповсюдження ринкової інформації; вдосконалення інфраструктури сільської місцевості; утримання стратегічних продовольчих запасів, охорону навколишнього середовища; програми регіонального розвитку тощо.

Держава, яка є членом СОТ, має право фінансувати заходи «зеленої скриньки» в будь-якому обсязі залежно від можливостей свого бюджету. Також немає заперечень проти бюджетного фінансування заходів «блакитної скриньки», оскільки вони спрямовані на обмеження перевиробництва (скорочення поголів'я худоби, посівних площ тощо).

Найбільш дискусійним питанням при вступі України у СОТ стануть заходи «жовтої скриньки». Сюди належать дотації сільськогосподарським виробникам, в тому числі на племінне тваринництво, елітне насінництво; пільгове кредитування сільгоспвиробників за рахунок бюджету; списання боргів; закупівля у виробника товарів за цінами, що перевищують ринкові; надання сільгоспвиробнику товарів та послуг за цінами, нижчими від ринкових тощо. Фінансування з держбюджету цих заходів повинно поступово скорочуватись. Важливим є те, що правила СОТ

не передбачають скасування субсидування сільського господарства, а лише вимагають введення граничного рівня для державних субсидій.

Зважена бюджетна політика, спрямована на модернізацію сільського господарства та розвиток його інфраструктури, дасть змогу в умовах членства України в СОТ забезпечити необхідну конкурентоспроможність та захищеність найбільш вразливого сектора української економіки.

Отже країни, що приєднуються до СОТ, беруть на себе певні зобов'язання з чотирьох напрямків, а саме: щодо доступу на ринок сільськогосподарських і продовольчих товарів; державної підтримки сільського господарства; експортної конкуренції в сільськогосподарській і продовольчій торгівлі; санітарних і фітосанітарних заходів.

Отримання Україною членства у СОТ відкриває нові орієнтири для її інтеграції до ЄС, що розглядається як важливий чинник покращення стану вітчизняної економіки. Враховуючи особливості сучасного агропродовольчого сектора можна навести аргументи на користь євроінтеграційних перспектив:

по-перше, економічний потенціал ЄС та його динаміка свідчать про високий рівень розвитку ринку збуту товарів та продуктів, який є важливим потенційним джерелом задоволення потреб агропродовольчого сектора України у інноваційно-інвестиційних товарах;

по-друге, застосування єдиних стандартів на продукцію продовольства не тільки дозволить знизити відповідні ціни, а також сприятиме виконанню технічних вимог ЄС щодо забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товарів;

по-третє, позитивним наслідком може стати зростання інвестицій в аграрний сектор за рахунок більш дешевої робочої сили. Вартість праці в сільському господарстві України стане більш привабливою перевагою порівняно з новими членами ЄС;

по-четверте, адаптація агропродовольчого сектора України до нових вимог та принципів СОТ дозволить запобігти помилкам, допущеним у процесі її реформування, а також упорядкувати систему державної підтримки сільськогосподарських виробників та підприємств харчової промисловості;

по-п'яте, якісно новий підхід до вирішення проблем сільського розвитку, виходячи з досвіду країн-членів ЄС, стане суттєвим інструментом соціальних перетворень на селі, розвитку підприємництва, а також альтернативних форм несільськогосподарської діяльності, що є необхідною умовою збільшення зайнятості сільського населення та стабілізації демографічної ситуації.

Членство України у СОТ, як очікується, позитивно вплине на цілий ряд чинників, що формують інституційне і макроекономічне середовище. Приведення законодавства у відповідність з нормами і правилами СОТ стосується державного регулювання зовнішньоторгівельної діяльності, системи стандартизації, митної справи, законодавства у сфері інтелектуальної власності тощо. Зокрема, пряий вплив на зниження індексу корумпованості і відповідно підвищення потенціалу конкурентоспроможності матиме забезпечення прозорості експортно-імпортних операцій у відповідності з правилами СОТ. Вважається, що членство у СОТ поліпшує інвестиційний клімат у країні і, відповідно, умови для іноземних інвестицій [4].

Важливими позитивними наслідками для агропродовольчого сектора від набуття Україною членства в СОТ можуть стати: стимулювання технологічного оновлення та переозброєння національного виробництва відповідно до світових стандартів внаслідок суттєвого збільшення іноземних інвестицій в агропромисловий комплекс України; розширення доступу українських товарів до ринків країн-членів СОТ, частка торгівлі яких складає більше 95% від загальносвітових обсягів; поживлення виробництва в експортоорієнтованих галузях економіки, у т.ч. й АПК, внаслідок лібералізації режиму доступу до зовнішніх ринків; прискорення структурних реформ в аграрному секторі. Структурні пріоритети визначатимуться потенціалом конкурентоспроможності галузей і підприємств на зовнішніх ринках, а спрощення процедур доступу до цих ринків має прискорити структурні зміни; розширення асортименту та якості пропонованих на ринку продовольчих товарів, зниження їх ціни, що є позитивним для споживачів.

В результаті лібералізації доступу до ринку України продукції не варто очікувати критичного для національного агропродовольчого сектора збільшення обсягів імпорту. Ринок продукції сільськогосподарства та харчової промисловості, виробництво якої є для України традиційним, захищений від імпорту наступними факторами: суттєвими транспортними витратами на доставку імпортованої продукції порівняно з продукцією місцевого виробництва; відсутністю інфраструктури надходження та розподілу значних обсягів імпортованої продовольчої продукції у регіонах; невисокою купівельною спроможністю населення; традиційними уподобаннями людей.

Характерною особливістю переваг, які отримують агропродовольчі ринки України, є їх довготермінова перспектива. До довгострокових переваг слід віднести більшу відкритість ринків країн-членів СОТ. Так, економісти прогнозують зростання і стабілізацію світових цін майже на всі сільськогосподарські та продовольчі товари, які відбудуться в результаті виконання вимог СОТ щодо поступового зменшення захисту внутрішніх ринків і зниження рівня експортних субсидій. Ці тенденції будуть вигідними для країн-експортерів з обмеженими фінансовими можливостями субсидування експорту, до яких належить і Україна. Таким чином, можна припустити, що завдяки більшій відкритості ринків країн-членів СОТ для експортерів української сільськогосподарської та харчової продукції в перспективі відкриються нові можливості на світових ринках.

Однак, з іншого боку, й український агропродовольчий ринок стане більш відкритим перед імпортом. Ті країни, в яких експорт сільськогосподарської продукції переважає над імпортом, будуть у більш вигідній ситуації від впровадження правил СОТ.

Наслідком цінової стабілізації на зовнішніх, а слідом за ними й на внутрішніх ринках, буде зменшення кон'юнктурної невизначеності на цих ринках. Таким чином сільгоспвиробники та переробники зможуть більш ефективно й раціонально розподіляти свої ресурси, що у свою чергу стане позитивним чинником розвитку внутрішнього агропродовольчого ринку.

Також слід очікувати, що набуття членства у СОТ прискорить динаміку ринкових реформ в Україні шляхом створення цивілізованих умов конкуренції, зростання прозорості державної політики і приведення законодавства у відповідність до норм

і правил СОТ. Ці чинники сприятимуть не тільки зростанню обсягів іноземних інвестицій в економіку України, але і покращанню умов для підприємництва.

Вступ до СОТ сприяє створенню іміджу країни із прозорою економікою. Відповідно, підвищується інвестиційна привабливість. Отже, набуття членства у СОТ може стати лише одним із чинників залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. Чинниками, що стримують інвесторів, є нестабільність законодавства в країні, надмірний податковий тиск, низька дисципліна виконання контрактів, недоліки в роботі судової системи та інші чинники, що формують інвестиційний клімат у державі.

Для стабільного залучення інвестицій в агропродовольчий сектор економіки України після вступу до СОТ державі потрібно розробити наступні заходи: узгодити вітчизняне законодавство з міжнародними стандартами; сформувані дієву політику збалансованості між імпортом і експортом; створити ефективно діючу маркетингову програму з підвищення привабливості вітчизняного агропродовольчого потенціалу для інвесторів; провести реструктуризації агропромислових підприємств із залученням стратегічних інвесторів.

Україна стала членом СОТ і її вирішальним завданням є зайняття гідного місця в світовій економіці. Членство нашої держави в СОТ дає суттєві переваги для економіки України, підвищує вимоги щодо рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Однак існують певні ризики, які можуть негативно позначитися на сільському господарстві та харчовій промисловості зокрема.

А тому завданнями підприємств АПК є здатність пристосуватися та використати переваги, серед яких основними є наступні: збільшення доступу на український ринок постачальників матеріально-технічних ресурсів; поширення впровадження міжнародних стандартів якості (ISO та HACCP) на підприємствах; відкриття нових ринків країн-членів СОТ для вітчизняних виробників; прискорення процесу надходження іноземних інвестицій; стимулювання подальшого розвитку експортного потенціалу підприємств харчової промисловості.

Як позитивний момент, варто відмітити, що конкурентний тиск із боку іноземних постачальників пожвавить внутрішнє конкурентне середовище та змусить вітчизняних виробників розширювати асортименти продукції, удосконалювати якість, знижувати ціни, більш повно враховувати запити населення. Це принесе безпосередні вигоди споживачам і буде, у свою чергу, стимулювати розширення попиту як основу для подальшого прогресу галузей економіки, оздоровлення бізнес-середовища, сприяти усуненню численних перекручувань ринкових відносин, поліпшенню інвестиційного клімату, загальної модернізації економіки.

Інтеграція у світовий господарський простір розширить можливості для використання світового досвіду, прилучення до високої ринкової ділової культури, переходу на новітні технології й методики, міжнародні стандарти й норми якості продукції. Участь країни у СОТ потенційні інвестори розглядають як важливий елемент відкритої, прозорої й стабільної політики. Система вільної торгівлі створює передумови для підвищення ефективності і прозорості політичних рішень, зменшення корупції, вдосконалення законодавства. Зокрема, рівень корупції знижується завдяки обмеженню застосування імпорتنих квот, які створюють небезпеку корупції серед чиновників, що розподіляють квоти.

Не менш важливо й те, що, приєднавшись до впливового світового торговельного співтовариства, матимемо великі перспективи для збільшення експорту. Адже усі країни світу, які підписали з Україною угоди, зобов'язалися ніколи не збільшувати для неї експортне мито. Загалом, наша країна має тепер розпочати переговорний процес з Європою про зону вільної торгівлі. Тоді взагалі Україна не буде платити жодного мита і для неї відкриється великий ліквідний ринок, де чітко спрацьовують закони й домовленості, де мінімізовані ризики невиконання договірних зобов'язань.

Окрім того, членство у СОТ передбачає високий рівень лібералізації ринку. І це досить позитивний момент, зважаючи, зокрема, на проблеми, що виникли у нас у зв'язку з обмеженням експорту продукції. Як наслідок, маємо сьогодні в надлишку понад 6 млн. тонн зерна. Майже 4 млн. тонн становить кукурудза, половина якої вже не годиться для експорту, бо за час тривалого зберігання заразилася різними хворобами, грибками. Та й на внутрішньому ринку цей товар не потрібен, бо в господарствах є запаси. Таким чином, обмеження експорту спрацювало проти свого виробника. У СОТ таких проблем не буде, тому що Україна бере на себе зобов'язання не обмежувати продаж товарів на зовнішні ринки. Варто відмітити, що без перспектив експорту продукції загалом немає перспектив розвитку сільського господарства. А щоб продавати продукцію за кордон, потрібно, щоб вона була конкурентоспроможною.

В той же час існує чимало недоліків, які можуть вплинути на агропродовольчий сектор після вступу України в СОТ. Це загострення конкурентної боротьби між національними та іноземними виробниками цукру, молочних продуктів, картоплі, овочів та фруктів; можливе звуження внутрішнього ринку збуту для національних товаровиробників; зростання експорту товарів, що споживаються в українському АПК може спричинити підвищення цін на них на внутрішньому ринку.

Зниження тарифів на харчові продукти призведе до загострення конкуренції на внутрішньому ринку, а обмежений рівень державної підтримки АПК вплине на погіршення фінансового стану сільськогосподарських підприємств, які вирощують сировину для харчової промисловості.

Після вступу України до СОТ першими удару зазнають сектори економіки, які отримують найбільше державної підтримки й не можуть на рівних конкурувати з іноземними виробниками. Підприємства, які не витримають конкуренції з іноземними капіталами, будуть змушені припинити свою діяльність, що також стане наслідком звільнення великої кількості працівників.

Вступ до СОТ вимагатиме від України припинення або принаймні істотного обмеження допомоги, що надається державою окремим секторам економіки зокрема, сільському господарству. Вхідження до СОТ також вимагатиме застосування до імпортних товарів національного режиму оподаткування, митного оформлення тощо, що призведе до наповнення ринку дешевими високоякісними іноземними товарами, з якими важко буде конкурувати товарам вітчизняного виробництва. Як наслідок можливе скорочення промислового виробництва та уповільнення економічного зростання. Зниження митних ставок призведе, крім усього, до суттєвого зменшення надходжень до Державного бюджету.

До одного з найбільших ризиків від членства в СОТ можна віднести поступове зменшення рівня захисту внутрішнього агропродовольчого ринку. Україна, як і всі країни з перехідною економікою, пройшла шлях від лібералізації торгівлі, цін і обмеженого втручання у функціонування ринків до політики підтримки цін і ринків, в першу чергу, шляхом імпорتنих і експортних обмежень. Результатом високого рівня захисту внутрішнього ринку стало те, що близько 91% продовольчої продукції на ньому становить продукція українського виробника.

Вступивши в СОТ, Україна зобов'язалась знизити ввізне мито, а тому на вітчизняний ринок, за прогнозами наших експертів, буде надходити на 10% більше закордонної продукції, яка спершу витіснить національні аналоги. Найбільші труднощі переживатимуть виробники і переробники молока і м'яса. Чималий тиск світового ринку відчує цукрова галузь, овочівництво тощо. За розрахунками фахівців, валове виробництво продукції у сільському господарстві скоротиться на 7%. Проблеми будуть і в переробній промисловості, насамперед м'ясомолочного спрямування. Сьогодні 80% потреб цієї галузі задовольняють особисті підсобні селянські господарства. Тепер цей сегмент ринку поповниться дешевшою закордонною продукцією переробки. Зважаючи на низькі доходи наших людей, вони, безперечно, купуватимуть доступніші за ціною імпортовані харчі. Це не кращим чином вплине на вітчизняне виробництво. Крім того Україні потрібно буде виконувати умови СОТ, згідно з якими вже не діятиме нульова ставка ПДВ, за якої переробні підприємства відшкодовували постачальникам молока податок на додану вартість. У такий спосіб населення отримувало від молокозаводів доплату. Тепер цієї доплати не буде.

Вступ України до СОТ на розвиток харчової промисловості може мати як позитивний, так і негативний характер в залежності від ступеня підготовки галузі, її підгалузей і виробництв до конкурентної боротьби на світовому ринку. Тому важливим є ретельний аналіз наслідків вступу до СОТ для харчової промисловості та розробка контрзаходів у відповідь на можливі ризики. Останні пов'язані з низьким техніко-технологічним рівнем виробництва в галузі, залежністю від імпорту ресурсів для виробництва продовольчих товарів, недоліками інфраструктурних складових вітчизняного продовольчого ринку і державних методів його регулювання, неадаптованістю діючої системи стандартизації й сертифікації до світових вимог, відсталістю споживчої культури населення. Виходячи з цього, під час вступу до СОТ потрібно передбачити адаптаційний період для харчової промисловості з уведенням поступового, а не одночасного, тарифного регулювання. Залежно від розвитку галузі цей період може становити від 2 до 5 років для досягнення нею рівня, конкурентноспроможного в зоні СОТ.

Вступ до СОТ призведе до відкриття внутрішнього ринку сільськогосподарської сировини і продовольства. Негативними наслідками цього стане: по-перше, наповнення продовольчого ринку України товарами за низькими цінами (цукром, маргарином, маслом, сирами, іншими молочними продуктами, картоплею і овочами, фруктовими соками); по-друге, вимивання важливої для вітчизняної харчової промисловості сировини.

Національні виробники понесуть певні втрати, пов'язані з адаптацією до нового конкурентного та регулятивного середовища. На думку спеціалістів Міністерства

економіки і з питань європейської інтеграції України, присутність національного виробника на агропродовольчому ринку може зменшитися до 60-70%. Отже, частину внутрішнього продовольчого ринку наші виробники втратять із вступом у СОТ. Правда, фактором, що протидіятиме зменшенню частки вітчизняних продовольчих товарів на внутрішньому ринку, може стати традиційні споживчі уподобання населення. Але не треба забувати про те, що зниження імпорتنих мит відкриє шлях до внутрішнього ринку, в першу чергу, відносно дешевій імпортній продукції. Це, з одного боку, позитивно впливатиме на задоволення попиту населення, але, з іншого, негативно позначиться на становищі власного виробника, що в підсумку може звести нанівець переваги для населення. Вітчизняні виробники втратять із вступом до СОТ частину внутрішнього продовольчого ринку.

Прикладом може бути узгодження обсягів тарифної квоти на ввіз тростинного цукру-сирцю, що зачепить інтереси українських сільгоспвиробників. Україна взяла на себе зобов'язання по встановленню квоти на ввезення тростинного цукру-сирцю в обсязі 200 тис. тонн і доведення її до 260 тис. тонн протягом трьох років після вступу у СОТ. Наслідком збільшення імпорту відносно дешевого цукру-сирцю стане, з одного боку, зниження цін на цукор на внутрішньому ринку, що вигідно споживачам, але, з іншого боку, завдасть збитків сільгоспвиробникам.

Необхідність дотримання більш суворих санітарних, фітосанітарних і технічних норм також може стати суттєвою перешкодою для розширення експорту сільськогосподарської продукції з України. Правила СОТ вимагають застосування санітарних і фітосанітарних заходів не тільки для зовнішнього, але і для внутрішнього ринку. Ця процедура збільшить витрати на виробництво і знизить прибутки сільськогосподарських виробників. До того ж створення інституцій для впровадження і підтримки стандартів СОТ потребує значних коштів державного бюджету. В умовах обмеженого бюджету це, у свою чергу, може викликати скорочення витрат на підтримку АПК.

Зазначені ризики, на перший погляд, мають короткотерміновий характер. Проте, враховуючи попередній досвід економічних перетворень в Україні, короткострокові негативні чинники можуть стати довгостроковими, а негативні тенденції – набути системного характеру.

Таким чином, процес інтеграції України до ЄС та вступ до СОТ несе в собі не тільки нові шанси, але й містить певні ризики та загрози. Перш за все, це загострення конкуренції між українськими товаровиробниками агропродовольчої продукції та новими країнами-членами ЄС. Досвід країн, які отримали членство в СОТ, свідчить, що повна реалізація можливостей, які надасть участь в цій організації, і мінімізація негативного впливу можливі лише за реалізації довгострокової соціально-економічної стратегії.

Аналіз переваг і ризиків для агропродовольчого сектору від участі у СОТ дозволяє визначити напрями державної політики, здатні знизити ризики, нейтралізувати можливі негативні наслідки і прискорити реалізацію переваг від лібералізації торговельних режимів: сприяння експорту з метою розширення зовнішніх ринків збуту для українських експортерів; стимулювання внутрішнього попиту на продовольство; підвищення конкурентоспроможності національних виробників за рахунок поліпшення якості та безпеки продукції шляхом

впровадження міжнародних стандартів якості; сприяння зростанню конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на внутрішніх і зовнішніх ринках шляхом проведення реструктуризації збиткових підприємств, ефективного державного регулювання агропродовольчого ринку, використання ефективних механізмів підтримки сільськогосподарських товаровиробників; сприяння розвитку сільської місцевості, активне використання переваг «зеленої скриньки» СОТ.

До пріоритетних напрямків розвитку харчової промисловості, за умов приєднання до СОТ, необхідно віднести: розширення інноваційно-інвестиційної діяльності; освоєння нових видів продукції; розробка ефективної маркетингової стратегії щодо просування харчових продуктів на зовнішні ринки збуту; забезпечення високої якості продукції згідно до вимог міжнародних стандартів; налагодження дієвих зв'язків з виробниками сировини.

Література

1. Андрей Гончарук. 2000 год стал рекордным для внешней торговли // Бизнес. – 2003. – № 1–2.
2. Кобута І., Шевцов О. Внутрішня підтримка сільського господарства в контексті приєднання України до Світової організації торгівлі // Актуальні питання аграрної політики. Зб. праць Проекту "Аграрна політика для людського розвитку". – Київ. – 2002. – С. 342–412.
3. Круглый стол в БИЗНЕСе: Перспективы вступления в ВТО // Бизнес. – 2003. – № 18(537). – С. 33–37.
4. Осташко Т. О. Приєднання до СОТ: перспективи і ризики для аграрного сектора України // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 6.
5. Саблук П. Т. Основні мотиви щодо вступу України до Світової організації торгівлі // Економіка АПК. – 2002. – № 10. – С. 8–10.
6. Сичевський М. П. Удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку харчової промисловості України. – К.: Науковий світ, 2004. – 375 с.
7. Соціальні та економічні наслідки вступу України до СОТ: експертні оцінки / Відп. ред. Ю. Привалов. – К., 2004. – 154 с.
8. Строкова О. Г. Вступление стран СНГ в ВТО: перспективы и проблемы / Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2000. – №12. – С. 15–27.

Редакція отримала матеріал 24 березня 2008 р.